RELIGIILE LUMII
IMAGINI, TEXTE, TRADIȚII

Coord. Madeea Axinciuc

Coautori:
Beniamin Chircan
Rodica Gurămultă
Ioana Bujor
Alina Tăriceanu
Sabina Avram
Andrada Chioveanu
Iulian Lucian Maidanuc
Gabriela Drîmbă
Ioana Zamfir

EDITURA HERALD
București

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE 9

I. STUDII BIBLICE

Sabatul, între „a fi" și „a face". O analiză a semnificației zilei a șaptea a creației din *Geneză* 2:1–3,
de Beniamin Chircan 17

Introducere 17
1. Considerații generale 20
2. Termeni-cheie: analiză și interpretare 27
3. Concluzii 50
Bibliografie 52

***Panim* ca prezenţă şi dialog în Biblia ebraică,**
de Rodica Gurămultă 57

II. RELIGIE ȘI IDENTITATE

Cine este [cu adevărat] poporul ales în iudaismul celui de Al Doilea Templu?, de Ioana Bujor 75

1. Etnicitate și exclusivism în iudaism 76
2. Ce sunt identitățile sectare? 77
3. Adevăratul Israel 80
Bibliografie 89

Modalități de cristalizare a identității iudaice în Antichitatea târzie. O analiză a perioadei tanaitice din perspectiva discursului ereziologic,
de Alina Tăriceanu 91
1. Cadru teoretic de referință 100
2. Perspective rabinice asupra identității evreiești: cine rămâne evreu și cine nu? 104
Bibliografie 131

III. ISTORIA IDEILOR RELIGIOASE

Despre certitudine, cunoaștere și credință în scrierile lui Ludwig Wittgenstein, de Sabina Avram 137
1. Despre certitudine și cunoaștere 138
2. Despre jocul de limbaj 139
3. Despre credința religioasă 141
Concluzii 146
Bibliografie 147

Rabi Baal Shem Tov: tehnici mistice și învățături. Epistola despre ascensiunea sufletului,
de Andrada Chioveanu 149
1. Dumnezeu, Numele Său și *Hesed* 150
2. *Devekut* 154
3. *Avoda* 158
4. *Kavana* 161
5. Plânsul 163
6. *Hitlahavut* 164
Concluzii 168
Anexa 1. Epistola lui Besht în limba ebraică 171
Anexa 2. Epistola lui Besht – traducere în limba română 172
Anexa 3. Interpretarea epistolei 175
Bibliografie 179

Tantra budistă și locul ei în cadrul budismului,
de Iulian Lucian Maidanuc 181
1. O abordare diferită de cea tradiţională 181
2. Localizarea geografică a budismului tantric 183
3. Scurtă istorie a budismului tantric 185
4. Tantra budistă: repere esenţiale 193
5. Tantra budistă şi Mahāyāna, budismul Marelui Vehicul 195
6. Tantra budistă, laboratorul de experimente al metafizicii Mahāyāna 197
7. Elemente comune ale tantrei budiste şi ale Mahāyānei: metafizica 202
8. Diferenţe majore între tantra budistă şi Mahāyāna: calea transformării 205
9. Tantra budistă şi tantra hinduistă 206
10. Tantra budistă şi Hīnayāna 208
11. Tantra budistă şi Dzogchen 209
Concluzii 210
Bibliografie 211

IV. RELIGIE ȘI REPREZENTARE

Biserica de lemn din Ibănești: descriere și program iconografic, de Gabriela Drîmbă 215

Elemente ale sacrului în mapamondurile medievale,
de Ioana Zamfir 277
1. Introducere 277
2. Hartă și cosmologie 285
3. Spațiu și timp 292
4. Centrul și omogenitatea spațiului 295
Concluzie 299
Bibliografie 300

Cuvânt înainte

Prezentul volum reunește studii valoroase ale masteranzilor și doctoranzilor în Studii Religioase de la Universitatea din București. Autorii sunt cu toții absolvenți ai programului masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* al Universității din București, care au ales să continue activitatea de cercetare la nivel doctoral. Studiile din acest volum reprezintă lucrări realizate în cadrul programului masteral sau în cadrul proiectului doctoral, sub atenta îndrumare a specialiștilor care susțin cursuri și coordonează teze de doctorat la Universitatea din București.

Trebuie menționat că programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* din cadrul Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București este unicul program de studiu academic neconfesional al religiilor lumii, care, prin profilul lui, conferă tuturor tradițiilor religioase studiate aceeași demnitate. Se pune astfel o piatră de temelie în dezvoltarea unui domeniu introdus doar acum ca program de studiu universitar, având un *curriculum* specializat, după strădaniile întemeietoare pe linia cercetării academice ale lui Mircea Eliade și Ioan Petru Culianu, care au așezat studiul academic și fără părtinire al fenomenului religios pe harta cuprinzătoare a științelor umaniste.

Studiile din volum au un puternic caracter interdisciplinar, fiind realizate la confluența mai multor arii tematice și metodologii de cercetare, toate reunite sub semnul studiului aplicat al religiei. Astfel, se regăsesc în acest volum lucrări venind dinspre filosofia religiei, teologie și mistică, studii biblice, hermeneutică, istoria religiilor, sociologie, literatură, cartografie, artă religioasă. Tradi-

țiile religioase sunt abordate pornind de la texte, imagini sau teme fundamentale, studiate în perspectivă sincronică sau diacronică. Volumul cuprinde lucrări privitoare la teme relevante venind dinspre tradiția iudaică (biblică, rabinică, filosofică), tradiția creștină (studiu biblic, exegeză, iconografie, cartografie), tradiția budistă tibetană (cu referiri, în perspectivă comparată, la hinduism, la tradiția Bön sau la budismul *Theravāda* și budismul chán). Ele sunt grupate în patru secțiuni, pe arii tematice: Studii biblice, Religie și identitate, Istoria ideilor religioase, Religie și reprezentare.

Am inițiat această serie dintr-un motiv anume: tinerii cu abilități remarcabile în cercetare, fiind la început de drum, redactează texte valoroase, care rămân doar spre lectura îndrumătorilor sau a colegilor apropiați. Este păcat ca aceste lucrări semnificative să treacă neobservate, să nu ajungă la publicul căruia îi sunt destinate prin profilul lor și să nu contribuie la domeniul, oricum fragil la noi, al studiului religiei.

De aceea, în cele ce urmează voi prezenta succint studiile atent alese pentru publicare și voi oferi câteva detalii despre activitatea autorilor participanți la volum.

Prima secțiune a cărții se circumscrie domeniului *Studiilor biblice* și cuprinde două lucrări: *Sabatul, între „a fi" și „a face". O analiză a semnificației zilei a șaptea a creației din Geneza* 2:1–3, semnată de Beniamin Chircan, respectiv, *Panim ca prezenţă şi dialog în Biblia ebraică*, semnată de Rodica Gurămultă.

Prima lucrare ne propune o analiză nuanțată, de profunzime, a înțelesurilor Sabatului, pornind de la textul Bibliei ebraice sau al *Vechiului Testament* (diferențele textuale nu sunt, în acest caz, relevante). Se pun în lumină valențe mai greu decelabile ale termenului ebraic *Shabat* și se lămuresc multiple aspecte care țin de orizontul semantic al termenului, prin conexiunile terminologice și textuale propuse, cu subtilitate, de autor. Interpretarea este una vie, creatoare și contributivă, evidențiind particularitățile limbii ebraice și modurile de interpretare aparte pe care textul ebraic le permite.

Beniamin Chircan este pastor adventist. A absolvit programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București și a urmat programul doctoral al Școlii Doctorale de Studii Literare și Culturale în cadrul aceleiași Facultăți. Tema tezei de doctorat este *Semnificații ale Sabatului în Biblia ebraică*.

Cea de-a doua lucrare, *Panim ca prezență și dialog în Biblia ebraică*, reevaluează semnificațiile termenului biblic *panim* („față"), oferind, pe de o parte, o analiză în filigran a înțelesurilor termenului ebraic, în manieră filologică și hermeneutică, iar, pe de altă parte, o adâncire a semnificațiilor termenului *panim* („față") și ale sintagmei biblice *panim-el-panim* („față către față") în lumina interpretărilor, pe linie fenomenologică, ale lui Emmanuel Lévinas și Martin Buber, cu privire la înțelesurile filosofice ale feței/chipului și ale relației, respectiv, ale dialogului.

Rodica Gurămultă a absolvit programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* al Universității din București și a continuat studiile la nivel doctoral în cadrul Școlii Doctorale de Studii Literare și Culturale, cu tema *Panim. Despre față în Biblia ebraică*.

A doua secțiune a cărții, *Religie și identitate*, cuprinde două studii, semnate de Ioana Bujor și de Alina Tăriceanu.

Primul studiu, *Cine este [cu adevărat] poporul ales în iudaismul celui de Al Doilea Templu?*, abordează problema identităților sectare în Perioada celui de-al Doilea Templu, urmărind evoluția noțiunii de „popor ales" și reconfigurările ei în etape diferite ale iudaismului. Analiza reiterează viziunea biblică privitoare la însemnele identității iudaice și se concentrează în jurul câtorva texte-sursă necanonice: textul apocrif și pseudoepigraf *I Enoch* (în mod special, fragmentul referitor la *Apocalipsa animalelor*), respectiv, fragmente din *Regula Comunității* și *Documentul Damasc*, scrieri care fac parte din Manuscrisele de la Marea Moartă aparținând comunității de la Qumran.

Ioana Bujor este doctorandă la Universitatea din București, în cadrul Școlii Doctorale de Studii Literare și Culturale. Tema tezei doctorale este: *Quid prodest? B. Spinoza: Compendium Grammatices*

Linguae Hebraeae. Traducere și interpretare. Ioana Bujor a absolvit programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* al Universității din București și în prezent predă în cadrul programului de *Studii Iudaice* al Facultății de Limbi și Literaturi Străine.

Al doilea studiu din această secțiune este intitulat *Modalități de cristalizare a identității iudaice în Antichitatea târzie*. O analiză a perioadei tanaitice din perspectiva discursului ereziologic. Lucrarea problematizează cu perspicacitate o temă, pe cât de delicată, pe atât de complexă: Cum se poate vorbi despre identitate iudaică și identitate creștină în perioada nașterii creștinismului ca religie diferită de iudaism? Care sunt criteriile de definire a identității iudaice în primele secole ale erei comune? Cum putem înțelege noțiunile de „erezie" și „ortodoxie" în iudaism și în creștinism în Antichitatea târzie? Citând cuvintele autoarei: „cine sunt interlocutorii lui Pavel?" Studiul folosește ca texte-sursă Biblia ebraică și fragmente din literatura rabinică timpurie (*Mișna*, *Tosefta*, *Sifra*, *Sifre*).

Alina Tăriceanu a absolvit programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* al Universității din București și, în prezent, este lector doctor la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, unde susține cursuri pentru programul de *Studii Iudaice* și programul de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* din cadrul Universității din București.

A treia secțiune a cărții cuprinde studii relevante pentru *Istoria ideilor religioase*, dezvoltând teme din domenii și tradiții de gândire diferite.

Primul studiu, *Despre certitudine, cunoaștere și credință în scrierile lui Ludwig Wittgenstein*, îi aparține Sabinei Avram și propune o abordare inedită cu privire la problema credinței, reconsiderând fenomenul credinței religioase prin filtrul hermeneutic al perspectivei formulate de Ludwig Wittgenstein în *Despre certitudine* (și în *Lecții și Convorbiri despre Estetică, Psihologie și Credința Religioasă* – culegere ce reunește notițele studenților săi), pe linia filosofiei limbajului. Prezentarea viziunii lui Ludwig Wittgenstein, în același timp riguroasă și creativă, este dublată, cu iscusință, de

instrumentalizarea ei, în sensul recontextualizării și reinterpretării unor termeni importanți pentru studiul religiilor abrahamice, respectiv, pentru înțelegerea fiziologiei limbajului și a modurilor de generare a gândirii religioase.

Sabina Avram a absolvit programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* al Universității din București și a continuat studiile la nivel doctoral, în cadrul Școlii Doctorale de Studii Literare și Culturale, cu o temă privitoare la secvența consonantică *alef-lamed* în Biblia ebraică și reconsiderarea, din interiorul acestei analize, a numelui divin *El* („Dumnezeu"). În prezent, Sabina Avram predă în cadrul programului de *Studii Iudaice* al Facultății de Limbi și Literaturi Străine din cadrul Universității din București.

Al doilea studiu, *Rabi Baal Shem Tov: tehnici mistice și învățături. Epistola despre ascensiunea sufletului*, îi aparține Andradei Chioveanu și reprezintă o incursiune aparte în hasidism. Andrada Chioveanu introduce, pentru prima dată în traducere din limba ebraică, unul dintre puținele texte din perioada auroral a hasidismului (tradiție caracterizată, de altfel, prin oralitate). Este vorba despre scrisoarea atribuită întemeietorului hasidismului, Rabi Baal Shem Tov, cu privire la ascensiunea sufletului în lumile de sus, până la Palatul lui Mesia. Traducerea epistolei este precedată de o prezentare succintă, însă atent documentată, a principalelor învățături și tehnici transmise de Rabi Baal Shem Tov discipolilor săi.

Andrada Chioveanu a absolvit programul de *Studii Iudaice* și programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* din cadrul Universității din București.

Cel de-al treilea studiu, *Tantra budistă și locul ei în cadrul budismului*, ne călăuzește în înțelegerea unor elemente definitorii și a unor distincții esențiale privitoare la tradiția tantrică, în general, respectiv, la tradiția tantrică dezvoltată în cadrul budismului tibetan, în particular. Demersul este menit să aducă precizări, lămuriri și detalii semnificative cu referire la încadrarea învățăturilor tantrice. Trasarea acestei hărți a continuităților și discontinuităților în cristalizarea învățăturilor tantrice, pe linie istorică și doctrinară,

semnalând prejudecățile și disonanțele în tratarea acestui subiect, constituie contribuția majoră a lucrării.

Lucian Maidanuc a absolvit programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* al Universității din București și, în prezent, este doctorand în cadrul Școlii Doctorale de Studii Literare și Culturale a Facultății de Limbi și Literaturi Străine. Proiectul doctoral se concentrează asupra imaginii marelui învățător tibetan Padmasambhava (supranumit Guru Rinpoche) în *Zangs gling ma*.

Ultima secțiune a cărții, *Religie și reprezentare*, oferă două studii remarcabile privitoare la două tipuri de reprezentare, venind dinspre iconografie, respectiv, dinspre cartografie.

Lucrarea semnată de Gabriela Drâmbă, *Biserica de lemn din Ibănești: descriere și program iconografic*, constituie o contribuție semnificativă pentru studiul bisericilor de lemn din Oltenia, ilustrat aici prin Biserica de la Ibănești. Pentru prima dată, în urma unei activități impresionante de documentare, ne sunt înfățișate în cele mai mici detalii istoricul Bisericii de la Ibănești, planul arhitectural, mobilierul bisericesc, inscripțiile și, nu în ultimul rând, programul iconografic al Bisericii. Fotografiile realizate de autoare pentru prezentarea monumentului, a obiectelor de patrimoniu, a inscripțiilor și a picturii bisericești au o importanță deosebită, în condițiile în care Biserica de la Ibănești este deja în stare avansată de degradare.

Gabriela Drîmbă a absolvit programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* al Universității din București și este doctorandă în cadrul Școlii Doctorale de Studii Literare și Culturale a Facultății de Limbi și Literaturi Străine cu o temă privitoare la bisericile de lemn din Oltenia.

Studiul intitulat *Elemente ale sacrului în mapamondurile medievale*, semnat de Ioana Zamfir, reprezintă o primă abordare în context românesc a cartografiei medievale cu instrumente academice complexe, care pun în lumină bogăția de valențe, detalii, date, semnificații, moduri de redare și interpretare presupuse de alcătuirea hărților medievale ale lumii. Este evidențiată influența pregnantă a viziunii creștine în realizarea hărților prezentate, care

împrumută amprenta diverselor perspective de înțelegere și interpretare a textului biblic și a diferitelor teologii, generând moduri specifice de reprezentare (simbolică) a spațiului (sacru). Studiul reliefează, printr-o radiografie de mare subtilitate, elementele multiple care converg în configurarea unei hărți medievale, distilând cunoașterea din mai multe domenii: geografie, cosmologie, mitologie, istorie, teologie.

Ioana Zamfir este muzeograf la Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi. A absolvit programul masteral de *Studii Religioase – Texte și Tradiții* al Universității din București și urmează în prezent programul doctoral al Școlii de Studii Literare și Culturale. Tema proiectului doctoral este *Imaginea Ierusalimului în cartografia secolului al XVI-lea*.

Sper ca acest volum să îi încurajeze pe toți cei care doresc să înțeleagă și să aprofundeze, cu instrumente pertinente, fenomenul religios. Numai o cunoaștere temeinică, izvorâtă din bucuria curată de a înțelege oamenii și lumea, poate surprinde frumusețea și noblețea învățăturilor înalte pe care ni le dăruiesc religiile lumii.

Madeea Axinciuc

I. STUDII BIBLICE

Sabatul, între „a fi” și „a face” O analiză a semnificației zilei a șaptea a creației din *Geneză* 2:1–3

de Beniamin Chircan

Introducere

Ideea unei zile de repaus săptămânal este considerată una dintre cele mai vizibile contribuții pe care iudaismul le-a adus omenirii. Deși în trecut au existat încercări de a găsi originile Sabatului iudaic în calendarul cultic babilonian[1], această teorie nu a putut fi susținută în mod satisfăcător[2]. Oricare ar fi legătura dintre *șappatu* babilonian[3] și *șabbat*-ul iudaic (dacă este vreuna), caracterul celor

[1] Morris Jastrow, „The Original Character of the Hebrew Sabbath”, *The American Journal of Theology 2*, nr. 2 (1898): 312–52, http://www.jstor.org/stable/3152768, accesat la 20 decembrie 2019.

[2] Umberto Cassuto, *A Commentary on the Book of Genesis* (Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1961–1964), 65–68; pentru o discuție care include și alte teorii pentru originile Sabatului iudaic, vezi și E. G. Kraeling, „The Present Status of the Sabbath Question”, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 49, nr. 3 (1933), 218–228.

[3] Aceste teorii se bazează pe existența în calendarul babilonian, reformat aproximativ în secolul VII de Assurbanipal, a unor zile considerate nefaste pentru activități agricole, emiterea de decrete legale, practicarea medicinei etc., și anume, 7, 14, 19, 21, 28 (în cel vechi erau mai multe zile, care ulterior au fost abandonate). Cu toate acestea, din cauza ciclului lunar neregulat, acest calendar nu asigura o periodicitate fixă a zilei de odihnă la fiecare 7 zile.

două zile este diametral opus, în iudaism Sabatul nefiind perceput ca o zi nefastă, ci ca una de sărbătoare[4]. *Această* perspectivă stă la baza noțiunii de „zi liberă" sau „*weekend*" din societatea modernă.

O zi de sărbătoare săptămânală care nu corespunde niciunui fenomen natural este o prezență remarcabilă în peisajul cultural și religios al istoriei umane.[5] Dacă alte sărbători din viața religioasă a evreilor erau asociate cu ciclurile agricole, Sabatul din ziua a șaptea nu este determinat de vreo asociere cu mișcarea naturii. Este adevărat că, în iudaism, Sabatul a ajuns să fie privit ca un timp de pace, un „armistițiu"[6] între om și natură[7], însă acest lucru se datorează doar restricțiilor de la muncă asociate acestei zile.[8] Abținerea de la muncă reprezintă o sincopă voluntară în activitatea productivă a omului, în exercitarea suveranității sale asupra naturii.

Fundamentul acestor restricții în iudaism este, fără îndoială, Porunca a patra a Decalogului, Cele Zece Porunci primite de poporul Israel pe muntele Sinai, după ieșirea din robia egipteană. Totuși, această poruncă se bazează, la rândul ei, pe relatarea unui eveniment mult mai vechi – crearea lumii.

Fragmentul la care mă refer și pe care îmi propun să îl analizez pentru a descoperi semnificația zilei a șaptea, cel pe care se bazează instituția Sabatului, se regăsește la finalul relatării biblice a creației, în *Geneză* 2:1–3. Îmi propun să descopăr semnificația zilei a șaptea

[4] Sau, făcând uz de terminologia lui Cassuto, diferențele dintre *șappatu* și *șabbat* sunt de conținut, în timp ce asemănările sunt de formă. Mai mult, Cassuto sugerează că Sabatul a apărut în opoziție cu practica mesopotamiană, nicidecum că ar fi fost împrumutat de la aceștia (Cassuto, *Genesis*, 68).

[5] Cicluri de 7, 8 sau 10 zile sunt întâlnite și la alte popoare: egiptenii (10 zile), romanii (8 zile, *nundinae*), indienii și chinezii (7 zile).

[6] Abraham Joshua Heschel, *Șabatul*, trad. Alin Croitoru (Ed. Hasefer, București, 2008), 62.

[7] „Libertatea omului de a cuceri natura dispare în cea de a șaptea zi", Heschel, 61.

[8] Feldman remarcă faptul că Sabatul în sine nu asigură o pauză de la interacțiunea cu natura, ci aceasta depinde de implementarea acestor restricții de către om. „Sabatul este artificial; există doar dacă oamenii îl celebrează. Natura sălbatică nu știe nimic despre Sabatul zilei a șaptea; ceea ce nu este uman nu își ține odihna după un ritm de șapte zile", Ron H. Feldman, „The Sabbath versus the New Moon: A Critique of Heschel's Valorization of Sabbath", *Judaism: A Quarterly Journal of Jewish Life and Thought* 54, no. 1–2 (Spring 2005): 27–33, 30–31.

plecând de la acest fragment, urmărind modul în care înțelesurile fiecărui termen din text se compun pentru a transmite o idee de bază. Pentru a înțelege textul în mod adecvat va fi necesar ca mai întâi să cunoaștem câteva lucruri despre autor(i) și origini (surse), dar și despre contextul literar și cultural în care acesta apare. De aceea, înainte de analiza fragmentului propriu-zis, va trebui să îl plasăm în contextul său original.

Textul biblic în limba ebraică este preluat în acest studiu din *Biblia Hebraica Stuttgartensia*.

1 וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם׃
2 וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ
אֲשֶׁר עָשָׂה
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ
אֲשֶׁר עָשָׂה׃
3 וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי
וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ
כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ
אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת׃

[1] Și au fost sfârșite cerurile și pământul și toată oștirea lor.
[2] Și a sfârșit Dumnezeu în ziua a șaptea lucrul Lui,
pe care îl făcuse,
și S-a oprit în ziua a șaptea de la tot lucrul Lui,
pe care îl făcuse,
[3] și a binecuvântat Dumnezeu ziua a șaptea
și a sfințit-o,
căci în ea S-a oprit de la tot lucrul Lui,
pe care l-a creat Dumnezeu spre a face.[9]

Geneză 2:1–3

[9] Alinierea paragrafelor evidențiază structura sintaxei, indicând subordonarea propozițiilor. Lucrul acesta este relevant pentru stabilirea planurilor narative. Vezi Alviero Niccacci, „Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose”, *Journal for the Study of the Old Testament*, Supplement Series, 86 (1990).